

УДК 39 (092) (477)

Леся Костюк



ПОМИНАЛЬНА ОБРЯДОВІСТЬ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті на основі свідчень численних інформаторів авторка подає характеристику поминальної обрядовості сільських жителів Східної Галичини другої половини ХХ – початку ХХІ століття (на прикладі Золочівського, Буського, Бродівського, Перемишлянського районів Львівської області).

Ключові слова: Східна Галичина, поминальна обрядовість, жалоба, поминальні суботи, Провідна неділя.

На сучасному етапі зростає інтерес до етнокультурної спадщини українського народу. Це зумовлено пошквалюванням суспільно-національних процесів у нашій державі, що актуалізувало ґрунтовне пізнання всіх аспектів традиційної народної культури та побуту. Особливе місце в дослідженнях українських етнографів посідає вивчення сімейної обрядовості, котра пов'язана з ключовими подіями життєвого циклу людини і містить чимало самобутніх й давніх традицій. Деякі складові цієї сфери духовної культури народу (родильні, весільні звичаї та обряди) уже висвітлено в окремих дослідженнях. Натомість узагальнених історико-етнографічних праць про українські поминальні традиції та їх регіональні особливості у вітчизняній етнографії й досі немає.

Тому вивчення поминальних обрядів галичан, зокрема їхньої регіональної специфіки, є одним із невідкладних наукових завдань. Оскільки поминальна звичаєвість через свою виняткову консервативність зберігає багато реліктів давньої обрядової культури, спеціальне дослідження цього фрагменту родинного укладу актуальне також з погляду перспективних напрямків українознавчих і загалом слов'янознавчих студій, а саме – в контексті етногенезу, ритуалістики, культурології.

Метою статті є комплексне вивчення поминальної обрядовості як різновиду сучасної сімейної звичаєвості. Реалізація зазначеної мети передбачає розв'язання низки завдань: методом польового дослідження зібрати й опрацювати етнографічні матеріали у жителів Золочівського, Буського, Бродівського і Перемишлянського районів Львівської області, з'ясувати семантику ритуальних дій.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: простежити та проаналізувати локальну специфіку поминальних звичаїв галичан із врахуванням трансформаційних процесів, котрі відбувалися на території цього регіону.

Порушена проблема знайшла відображення у студіях істориків та етнографів. Окремі аспекти цього питання порушено у працях таких науковців, як Л. Артюха [1], В. Гнатюка [2], Ф. Колесси [3], Л. Орел [4], С. Пахолок [5], Я. Радевича-Винницького [6], котрі подають загальну характеристику поминальної обрядовості, проте лише дотично згадують про досліджувану територію. Важливі та цікаві відомості про галицьку поминальну звичаєвість подають інформатори [7–17]. Цінність їхніх свідчень полягає в тому, що ці люди неодноразово були учасниками описаних ритуалів. Респонденти розповідають про зміни ставлення сучасної молоді до поминальних звичаїв, жалоби у різних місцевостях Галичини, пояснюють значення обрядів з водою та хлібом тощо.

Комплекс післяпоховальних звичаєво-ритуальних заходів охоплює низку очищальних, охоронних, поминальних і траурних дій, традиційно розпочинається обрядодіями, які спрямовані на ліквідацію учасниками ритуалу уявного занечистення. Так, повертаючись із кладовища, родичі та учасники поховальної процесії виконують обрядове омивання рук. Миють руки з милом, витирають їх одним і тим самим чистим рушником. Також існувала своєрідна традиція в с. Шпиколоси (Золочівського району Львівської області) – доторкатися руками до печі (символ родинного затишку) [9]. Практика ритуального очищення учасників

обряду за допомогою води та дотику до печі є однією з традиційних реалій галицького похорону. Подібні явища, в основі яких лежать прадавні уявлення про очищально-охоронні властивості води та вогню (домашнього вогнища), присутні в звичаєвості багатьох європейських та інших народів світу. Імовірно, вони були відомі слов'янам язичницької доби.

Післяпохоронні поминки, якими розпочинається річний цикл обрядів, пов'язаних із ушануванням пам'яті людини, також відбувалися з дотриманням багатьох своєрідних звичаїв. В окремих селах Золочівського району (Шпиколоси, Вороняки, Єлиховичі, Словіта) поминального обіду в день похорону не було, лише на цвинтарі всім присутнім роздають цукерки за упокій душі померлого [10]. Якщо ж обід відбувався, то всі присутні стають за стіл і читають по три рази молитви “Отче наш” і “Богородице діво...”. Першою стравою, з якої починалися поминки була кутя або колово (каша із пшениці), а в селах Перемишлянського району варили борщ [11]. Всі присутні тричі куштували спершу ритуальну страву і лише після того їм подавали інші гарячі страви. На поминальний обід готують ті самі страви, що і на весілля чи хрестини. У піст дотримуються традиційних вимог: на столі пісні страви. Хоч останнім часом, поряд із пісними стравами готують і м'ясні для тих, хто не дотримується посту. Із напоїв ставлять вино, узвар чи компот зі свіжих фруктів, котрі присутні повинні були повністю допивати [1, с. 315]. Також на середині столу запалюють свічку (котра горить протягом всього обіду), ставлять тарілку зі склянкою (наливають горілки чи свяченої води), поверх якої кладуть окраєць хліба. У більшості населених пунктів Східної Галичини до середини ХХ століття, а особливо на Бродівщині, тривала стійка звичаєва заборона: на поминальних обідах користуватися виделками, бо вони начебто своїми вістрями могли зашкодити покійному чи відігнати його. Відомо, що гострі предмети із заліза українські селяни клали під поріг, щоб налякати та відігнати мерця від хати. Відмова від виделки як столового прибору на поминальній трапезі так само свідчить про архаїчні упередження, що зберігаються протягом віків [2, с. 109].

Під час поминальної трапези простежується її жалобна сутність. Звичайні для застілля звичаєві форми спілкування – гучні розмови, розваги, спів усунено повністю, лише виголошували короткі тости, котрі характеризували померлого. Не можна також ставити лікті на стіл. Особливо важливим моментом в поминальному застіллі було завершення прийому, де знову тричі читали молитви “Отче наш”, “Богородице діво...” і співали “Вічна пам'ять”.

У с. Голубиця Бродівського району Львівської області існує повір'я, що душа померлого навідується до своєї оселі. Тому ввечері, після поминального обіду, ставили на стіл чи на підвіконня тарілку, склянку, наповнену водою та окраєць хліба чи калач. За повір'ям “вода вранці була надпитою. Душа померлого її попила”. Найчастіше цю воду виливали на дев'ятий день: на ріг хати або несли на кладовище, але лити, як стверджують інформатори, потрібно від себе – “на одлив”. Хліб віддавали собаці [13].

Післяпоховальні нічні чування родичів й односельців у домі померлого – один із давніх загальновідомих звичаїв, основою якого є вірування про відвідування душею власної домівки. Тому у галичан зберігся звичай не гасити вночі світло (до 9 днів – с. Ганачівка Перемишлянського району Львівської області) [11] або посипати поріг попелом чи борошном для виявлення “слідів померлого” (с. Вільшаниця Золочівського району Львівської області) [7].

Наступного дня, після похорону, у м. Глиняни Золочівського району Львівської області родичі, найближчі сусіди йшли на цвинтар. Звичай цей одержав назву “нести сніданок” або “будити покійника”. І досі зберігаються повір'я у галичан про те, що душі померлих родичів продовжують перебувати на землі біля живих, на тих місцях, де їх поховано. Саме тому родичі повинні про них дбати, годувати їх, напувати. Йдучи на кладовище, із цією метою брали собою горілку, воду, їжу, що залишалася після обіду. Прийшовши на могилу, розкладали усе їстівне на могилі чи біля неї. Наливали в склянку води, клали в тарілку принесену їжу і ставили на могилу під хрест. Цей обід призначався духу померлого, а лише

після цього починали трапезу. Усе, що принесли з собою на цвинтар, потрібно було з'їсти або залишити на могилі. Існує повір'я, що нічого не можна брати з кладовища додому [15].

Слово “поминати” походить від слова “пам'ятати”, тобто згадувати про померлого. У християнській церкві цей звичай закріпився вже наприкінці II – напочатку III ст. н. е. Від того часу було встановлено християнське богослужіння, моління за покійних, бо це є священним обов'язком кожного християнина. Ще Іван Золотоустий говорив: “Це спосіб полегшити муки душі грішника. Якщо захочемо. Якщо ми будемо творити часті молитви за нього, якщо будемо роздавати милостиню тоді, хоч і не вартий він був милостей Божих, Бог нами буде вблаганий. Не про труну й не про похоронні урочистості маємо дбати ми, але про душу покійного... Повідай ім'я покійного, попроси всіх творити молитви та вблагання: це вмилосердить Бога; хоч і не від нього самого це підноситься, а інші просять милості Божої. Такий закон людиноподібності Божої...” [4, с. 376].

Церква має прадавній звичай поминати померлих 3-го, 9-го і 40-го дня після смерті. Тому ці дні звуться третини, дев'ятини й сорочини або чотири десятини. Вони пов'язані з етапами сходження душі до неба. У требнику Петра Могили говориться про духовне значення тих поминальних днів: “Поминання 3-го дня означає, що померлий вірив у Христа, який воскрес 3-го дня, а також і те, що померлий зберіг три богословські чесноти: віру, надію і любов. Поминання померлого на третій день після смерті здійснюється з декількох причин. Зокрема, поминання в цей день здійснюється на честь Пресвятої Трійці (Отця, Сина і Духа Святого), в ім'я якої був хрещений покійний, і віри, яку він зберіг до останнього подиху.

Поминанням 9-го дня просимо Господа Бога, щоб через заступництво небесних ангельських хорів упокоїв померлого зі святыми. Поминання 40-го дня відбувається на спомин перебування Ісуса на землі 40 днів по своєму воскресінні, а також на спомин 40-денного посту Мойсея і пророка Іллі” [3, с. 78].

Символічним у поминальній обрядовості є дев'ятий день після смерті людини. Вважалося, що впродовж восьми днів душа людини ще перебуває на землі, бачить все, що тут відбувається, а на дев'ятий день полишає земний світ. Саме тому в цей день відправляють Святу Літургію за упокій душі, несучи в церкву “панахиду”. В с. Вороняки (Золочівський район Львівської області) несуть три хліби чи калачі, печиво, цукерки та вино [16]. Тоді запрошують присутніх на поминальний обід. Це має бути скромна гостина з традиційними стравами: борщ або кутя, пампухи, тістечка. Сьогодні ритуальний обід переважно замовляється у ресторанах.

Таке ж поминальне богослужіння відправляють на сороковий день після смерті. Галичани вірять, що від третього до дев'ятого дня після смерті душі показують рай, а від дев'ятого по сороковий день вона бачить пекло. На сороковий день Бог вказує душі місце відповідно до земних вчинків людини. Тому поминання цього дня є особливо важливим, бо вирішується подальша доля померлого. До сорокового дня на богослужіннях померла людина згадується церквою як новопредставлена.

Також поминають небіжчиків у першу і всі наступні річні смерті. За бажанням родичів, такі молитви можуть бути частіші. Впродовж Великого Посту відправляються сорокоусти по церквах. Під час цих богослужінь священники зачитують імена померлих, вписані до спеціальних книжечок. Саме слово “сорокоуст” дослівно означає: сорок уст, тобто моління 40 устами чи священниками або правилося у 40 церквах одночасно [5, с. 4].

Загалом богослужінню відведена провідна роль у поминанні померлих, бо молитва – це єдине, чого вони потребують від живих. Переважно чуємо чийсь розповіді про те, що сняться померлі родичі чи знайомі, то як правило, сюжетом того сну є прохання небіжчика дати напитися, їсти, принести ліків, теплий одяг. Всі ці прохання лише про одне – про молитву. У такий спосіб людина, про яку через щоденні турботи родичі починають забувати, просять згадати про неї у молитві, а вартість пам'ятника чи огорожі – це амбіції не того, хто у вічності, а живих, які іноді помилково вважають, що чим дорожчий надгробок, тим щиріша їхня любов.

Із річним поминальним циклом чи принаймні окремими його датами пов'язано дотримання родичами померлого трауру. За свідченнями інформаторів в Золочівському, Бродівському районах Львівщини протягом XX – на початку XXI століття основними проявами річного поминального циклу були певні особливості щоденного одягу членів сім'ї, обмеження щодо здійснення ними окремих господарських робіт, участі в розвагах і святкових урочистостях. Дотриманню цих настанов галичани й досі надають важливого обрядового й етичного значення, засуджують будь-який прояв неповаги до пам'яті покійника.

Після похорону родичі померлого мають обов'язково носити жалобу за покійним. Варто зауважити, що дуже часто поняття жалоби зводиться до відповідного кольору одягу, прикрас, заборони використовувати яскраві кольори. Так, жителі с. Побужани (Буський район Львівської області) мають в одязі певні траурні відзнаки (чорну смужку на комірі піджака, жінки носять чорну хустку на голові чи косинку на шії, сорочку з чорною вишивкою) [8]. Також в с. Єлиховичі Золочівського району Львівської області до 70-х років XX століття існував звичай: до сорока днів дівчата з родини померлого не заплітали кіс, а чоловіки і парубки не вдягали головні убори, не стригли волосся, не голилися (вдівці), але сьогодні цих заборон не дотримуються [17].

Традиційно за батьками носять жалобу впродовж одного-двох років, за бабусею чи дідусем до трьох-чотирьох місяців. Батьки за дітьми часто не полишають жалоби впродовж багатьох років або й усього життя. Виявами жалоби виступає і дотримання певних постів, зокрема перед Днем святого Петра та Павла. Батькам, у яких померли діти, забороняється їсти фрукти до Спасу, щоб дитина не була обділена ними на тому світі. За охрещеними маленькими дітьми жалобу не носять, тому що це чисті ангели, які не потребують жодної покути. Жалоба за самогубцями повинна включати постійно покуту у молитвах і даванні милостині від його імені, що спокутує його гріхи. Святий Іван Золотоустий про це говорить так: "Постараємось, поскільки можливо, допомагати спочилим нечистим замість сліз, замість плачу, замість дорогих гробниць, нашими за них молитвами і приношеннями, щоби таким чином і їм, отримати обіцяні блага" [6, с. 378].

Відомі й господарські табу, які зумовлені уявленнями про присутність у домі душі померлого та певними охоронними та етичними нормами. Так, у с. Шпиколоси (Золочівський район Львівської області) до 80-х років XX століття було заборонено працювати на ріллі, біля сіна, молотити, прати (до 9 днів) [9]. Період поминань також пов'язаний із низкою заборон на виконання окремих хатніх робіт. Так, житло не мили й не прибирали щонайменше протягом дев'яти днів. Упродовж цього ж періоду не шили і не пряли (с. Ясенів Бродівського району Львівської області). Не дозволялося білити хату від семи днів і до року: "В хаті після померлого не мазати до семи днів – замазуєш очі душі" або "Хату після похорону не мажуть два тижні, щоб душу не виганяти з хати, бо вапно вадить" [12]. У смт. Красне (Буський район Львівської області) хату замітали лише після виносу домовини, причому сміття сипали в піч, а тепер спалюють [14]. Спалювали також одяг, в якому померла людина. Інші речі померлого спалювали або віддавали бідним після 40-го дня. Описані звичаї частково збереглися до сьогоднішнього дня, їх дотримуються жителі досліджуваного регіону.

Найголовнішими у поминальному річному циклі були батьківські вечери, їх ще в Східній Галичині називають "діди". Переважно святкують ці свята протягом тижня після Великодня – Провідна неділя, напередодні Трійці, на Дмитра, в окремих селах Перемишлянщини поминають померлих на Спасу. У ці дні заборонялося виконувати будь-які хатні роботи: прибирати в хаті, прати, білити. Для померлих родичів готували вечерю, запрошували їх до хати, і згадували їх. Такі згадування можна спостерігати і на Свят-вечір, коли для померлих родичів ставили тарілку з ложкою для куті, а саму вечерю залишали до ранку, щоб померлі родичі теж її покуштували. Теж саме робили і на дідівські вечери: залишали весь посуд з їжею на столі. Більшість страв такі ж, як готували на поминки [11].

Терміном “діди” називають ще й поминальниці. Суть їх полягає в тому, що зазвичай у постові суботи до церкви носили панахиду (три хліби, цукор, вино). Доречно додати, що на Чистий четвер готували рибу, а вечерю наніч залишати на столі для померлих родичів. Також існував звичай у цей день чистити могили і все з них спалювати (сmt. Красне Буського району Львівської області) [14]. Провідування померлих відбувалося у різні дні після Великодня. Переважно на Галичині, це робили на другий день Великодніх свят. Тоді на могилах залишали шматочки паски або несли паску до церкви, яйця “щоб птахи поминали померлих” [2, с. 110]. Що стосується обрядової сторони, то наші предки вірили, що в цей день потрібно кидати шкаралупи зі свячених крашанок у воду, щоб вони плили до Чорного моря, в країну мертвих. Також вони вірили, що не можна в цей день копати землю – турбувати померлих.

Наступна неділя після Паски, називається за церковною традицією – друга Паска. Її можуть називати ще Неділя про Фому. Служба у церкві присвячена спогадам про освячення апостолом Фоною ран воскреслого Христа. Антиспасха, як оновлений спогад про Пасху на восьмий день, знаменує собою вічну радість християн, пов’язану з Воскресінням Христовим. Саме число вісім у біблійній мові символізує початок нового етапу, нового життя, нової седмиці.

Проводи у Східній Галичині святкуються урочисто. Збираються родини на цвинтарі, щоб у ці Великодні дні пом’янути померлих. На могили запрошують священика, який освячує гроби і служить короткі молебні-панахиди. Рідні приносять із собою паски, крашанки, ставлять їх на могили і таким чином поминають померлих родичів, потім це несуть до церкви, де ці пожертви роздають згодом бідним.

У Золочівському та Бродівському районах Львівської області доволі поширеним став звичай запалювати поминальні свічки 1 листопада. Ця традиція успадкована жителями регіону від поляків, бо саме римо-католики у День всіх святих, що припадає на 1 листопада згадують померлих родичів. У Перемишлянському районі Львівської області запалюють свічки пам’яті у Свят-вечір (6 січня).

У суботу напередодні 8 листопада на Перемишлянщині святкують Дмитрівську суботу, коли дотримуються суворого посту. Готують дев’ять або дванадцять страв. Під час поминальної вечері обов’язково запалюють поминальну свічку і моляться поіменно за померлих родичів. Крім того, несуть до церкви парастас [11]. Також поминання померлих здійснюють у день св. Михайла: готують поминальну вечерю і визначають, чи не буде померлих того року в родині: якщо ложки, котрі поставили опуклою стороною до верху перевернуться, значить людина, що вечеряла цією ложкою, захворіє і помре. На ранок залишки цієї вечері віддавали птахам і просили, щоб вони пом’янули померлих родичів.

Констатуємо, що перелік поминальних обрядів у Східній Галичині досить численний. У мешканців краю дотепер спостерігаємо культ померлих родичів. Разом із християнськими ритуалами досі функціонує чимало язичницьких. Серед жителів краю спостерігається інтерес до старовинної поминальної обрядовості й прагнення використати народну символіку і атрибутику. Як наслідок, збільшується число охочих здійснювати описані ритуали з усіма звичаями. Можливо, у перспективі, матимемо повне відродження поминальної звичаєвості як важливого складового компонента родинної обрядовості українського народу загалом та Східної Галичини, зокрема.

Список використаних джерел

1. *Артюх Л.* Поминальні страви на Поліссі (народний етикет) / Л. Артюх // Полісся України: Матеріали історико-етнографічного дослідження. – Львів, 1994. – Вип. 1. Київське Полісся. – С. 313–318.
2. *Гнатюк В.* Народна пожива і спосіб її приправи у Східній Галичині / Володимир Гнатюк // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1899. – Т.1. – С. 96–110.
3. *Колесса Ф.* Вірування про душу й загробне життя в українській похоронній і поминальній обрядовості / Філарет Колесса // Записки НТШ. – Львів, 2001. – Т. 242. – С. 7–82.
4. *Орел Л.* З поховального обряду в Україні / Любов Орел // Українська родина: Родинний і громадський побут. – К. – 2000. – С. 372–377.
5. *Пахолок С.* Прояви народного етикету у похоронній обрядовості українців / Світлана Пахолок // <http://vuzlib.com/content/view/1881/62/>.
6. *Радевич-Винницький Я.* Етикет і культура спілкування / Ярослав Радевич-Винницький. – Львів, 2001. – 434 с.
7. *Гнатів Стефанія Маркіянівна*, 1941 р. н., жителька с. Вільшаниця Золочівського району Львівської області.
8. *Мацьків Марія Михайлівна*, 1967 р. н., жителька с. Побужани Буського району Львівської області.
9. *Вербінська Марія Яківна*, 1960 р. н., жителька с. Шпиколоси Золочівського

району, Львівської області. 10. *Вишнева Яніна Григорівна*, 1924 р. н., жителька с. Словіта Золочівського району Львівської області. 11. *Філь Марія Василівна*, 1949 р. н., жителька с. Ганачівка Перемишлянського району Львівської області. 12. *Фурда Яніна Остапівна*, 1937 р. н., жителька с. Ясенів Бродівського району Львівської області. 13. *Прихарчук Марія Іванівна*, 1984 р. н., жителька с. Голубиця, Бродівського району Львівської області. 14. *Кіндрат Марія Степанівна*, 1946 р. н., жителька смт. Красне Буського району Львівської області. 15. *Жарківський Михайло Степанович*, 1967 р. н., житель м. Глиняни Золочівського району Львівської області. 16. *Борзун Мирослава Петрівна*, 1973 р.н., жителька с. Вороняка Золочівського району Львівської області. 17. *Минько Анастасія Марківна*, 1936 р. н., жителька с. Єлиховичі Золочівського району Львівської області.

Леся Костюк

ПОМИНАЛЬНАЯ ОБРЯДНОСТЬ В ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЦИИ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX – НАЧАЛА XXI ВЕКА

В статье на основе свидетельств многочисленных информаторов авторка подает характеристику поминальной обрядности сельских жителей Восточной Галиции второй половины XX – начала XXI века (на примере Золочивского, Буського, Бродивского, Перемишлянского районов Львовской области).

Ключевые слова: Галичина, поминальные обряды, траур, поминальные субботы, Фомино воскресенье.

Lesya Kostyuk

MENTION RITE IN THE EAST GALYCHYNA OF THE SECOND HALF OF THE 20TH – BEGINNING OF THE 21ST CENTURY

In the article on the basis of certificates of numerous informants an author gives description of a mention rite of villagers of East Galychna of the second half XX – to beginning of XXI age (for example Zolochiv, Bus'k, Brody, Peremyshliany district of Lviv region).

Key words: Galychna, mention rite, zhaloba, mention Saturdays, Leading resurrection.